

De receptie van Voskuils romancyclus *Het Bureau* in Nederland, Vlaanderen en Duitsland

Lioba Galliet

Sinds geruime tijd zijn auteurs “als Cees Nooteboom, Harry Mulisch en Margriet de Moor [regelmatig] in Duitsland in de ‘Bestseller- und Besten-Listen’ te vinden en hebben de Nederlandse literatuur een vaste plek in de canon van de anderstalige literaturen gegeven” (Missinne & Eickmans 2007, 145). In de jaren tachtig zag dit helemaal anders uit. Nog in 1988 schreef Marjolein de Vos *Het buitenland leest ons niet graag*. Een jaar later analyseerde Alexander van Bormann het fenomeen in *Nie gehört! Zur Nicht-Öffentlichkeit der niederländischen Literatur in Deutschland* als volgt:

Wenn es also nicht an der Produktion liegt (wie bemerkt, werden viele Autoren übersetzt) und auch nicht an der Distribution (es sind in der Mehrzahl doch bekannte Verlage), bleibt also, literatursoziologisch gesprochen, nur die Rezeption übrig. (Bormann 1989, 34)

Er werden dus wel werken van Nederlandstalige auteurs vertaald, maar er ontbrak een structuur binnen de vertaalpolitiek. Dit veranderde in de jaren negentig en vooral door de Frankfurter Buchmesse in 1993, waar Nederland en Vlaanderen centraal stonden. Tegenwoordig is de Nederlandstalige literatuur in Duitsland wel bekend en vooral Cees Nooteboom fungeert als teken van herkenning: “Noch ein Buch aus dem Land von Cees Nooteboom” (Missinne 2003, 72).

Bij alle succes moet men wel steeds bedenken dat het beeld van een nationale literatuur er in het buitenland anders uit ziet dan het beeld dat in het land zelf te vinden is. Dat komt doordat er bij het vertalen keuzes worden gemaakt. Niet alles van de Nederlandse literatuur is op de Duitse markt verkrijgbaar. Er is een filter aan het werk, die wordt gevormd door uitgevers, redacteurs, critici en recensenten (Missinne 2003, 52).

Er worden diverse verklaringen aangehaald voor het succes van vertaalde Nederlandse literatuur in Duitsland en elders. Aan de ene kant zijn er mensen die overtuigd zijn dat vooral die romans voor vertaling geschikt zijn die zich in het buitenland afspelen, en niet “typisch Hollands” zijn. Aan de andere kant hoort men de mening dat juist die romans voor vertaling geschikt zijn die iets van de culturele eigenschappen van het land laten zien zodat bij de lezer die al iets afweet van de betreffende cultuur herkenningsplezier optreedt (Missinne 2001, 32).

Voskuils romancyclus *Het Bureau* in Nederland en Duitsland

J.J. Voskuil debuteerde in 1963 met de roman *Bij nader inzien*, een tweedelige roman die ruim 1200 pagina's beslaat, en waarin de auteur "op even compromisloze als onnavolgbare wijze het dagelijkse leven van een groep studenten Nederlands in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog" (Heymans 2000, 16/17) beschrijft. Na dertig jaar stilte rond om Voskuil maakte uitgever Wouter van Oorschoot in het najaar 1995 onverwacht bekend dat Voskuil een vervolg op zijn debuutroman *Bij nader inzien* had geschreven. Deze opvolger is *Het Bureau*, een roman die zeven delen en meer dan 5.000 pagina's bevat. In de roman gaat het om de werkbelevissen van Maarten Koning, het alter ego van Voskuil, op een bureau dat gebaseerd is op het Meertens-instituut te Amsterdam.

Toen de romans van de cyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil in de jaren 1996 tot 2000 in Nederland verschenen, ontstond er in de loop van de tijd een grote hype rond dit werk: een roman met zeven delen en ruim 5.500 bladzijden over het leven op kantoor, die "in velerlei opzicht als typisch Nederlands kan gelden" (Peters 2000, 7). In Nederland was men er dan ook van overtuigd dat de roman onvertaalbaar was: "Vertalen moet een moeizame aangelegenheid zijn. *Het Bureau* lijkt mij een meesterwerk dat alleen in Holland begrepen kan worden" (Pam 2000). Maar ook de Duitse uitgever Christoph Buchwald, toen uitgever bij Suhrkamp en verantwoordelijk voor vele Nederlandse boeken in dat fonds, betwijfelde 1999 in een interview met Hans Hoenjet in de *Volkskrant* of de toespelingen van Voskuil op de Nederlandse kantoormentaliteit in Duitsland wel zouden overkomen. "Ik weet niet of je zulke literatuur moet vertalen". De vraag was vervolgens of en hoe men een roman als *Het Bureau* kon vertalen in het Duits zodat hij een vergelijkbare aantrekkingskracht op de Duitse lezers zou uitoefenen als op de Nederlandse. In het begin durfde – ondanks duidelijke interesse – geen enkele uitgeverij het project aan. Maar uiteindelijk is 16 jaar na verschijning van deel 1 in Nederland het eerste deel *Direktor Beerta*, ook in het Duits verschenen. Inmiddels kwamen al de delen 2 tot 5 op de markt en de Verbrecher Verlag is van plan om de gehele cyclus tegen het najaar 2017 te releasen.

Vragen die opduiken zijn: heeft de roman ook bij de Duitse lezers succes? Is er een verschil in de receptie van de roman in Nederland, Vlaanderen en Duitsland? Om deze vragen te beantwoorden, heb ik naar de recensies in beide taalgebieden gekeken. In dit stuk zal ik aspecten die in deze recensies ter sprake komen en de argumenten van de recensenten bespreken en met elkaar vergelijken. Doel is het om te kijken of zich wijzigingen in de receptie van de auteur zijn roman *Het Bureau* in de verschillende landen voordoen. Verder zal ik proberen na te gaan, welk van boven genoemde standpunten ten aanzien van het succes van vertaalde literatuur, in het geval *Het Bureau* het meest van toepassing is.

Materiaal en methode

Dit artikel is gebaseerd op mijn scriptie over de receptie van *Het Bureau* in Nederland, Duitsland en Vlaanderen, die in april 2014 werd voltooid. De Nederlandstalige recensies die ik heb gebruikt, zijn verzameld via Literom. In de scriptie zijn alle recensies over *Het Bureau* opgenomen, die in Literom onder de titel van de romancyclus resp. de titels van de enkele delen op dit moment te vinden waren. Aangezien gekeken wordt naar het gehele Nederlandstalige taalgebied is rekening gehouden met zowel Nederlandse als Belgische tijdschriften die in Nederland resp. in Vlaanderen verschijnen. In het geheel zijn het 65 recensies met betrekking tot de romancyclus. Daarvan zijn 55 recensies verschenen in Nederlandse tijdschriften en 10 recensies verschenen in Belgische tijdschriften. De Duitstalige recensies zijn, met steun van Lut Missinne, professor moderne Nederlandse literatuur aan de universiteit te Münster, en Gerd Busse, de vertaler van de roman, verzameld via internet en door contact op te nemen met de desbetreffende kranten. Als basis diende, naast eigen recherche, de “Pressespiegel” die samengesteld is door Gerd Busse. Omdat ook hier is gekeken naar het gehele taalgebied omvatten de Duitstalige recensies, naast recensies uit Duitsland, ook die uit Oostenrijk en Zwitserland. In het geheel zijn het 60 Duitstalige recensies waarvan 49 zijn verschenen in Duitse kranten, 5 in Oostenrijkse kranten en 6 in Zwitserse kranten. In dit artikel zijn 29 Nederlandstalige en 19 Duitstalige recensies betrokken. Deze zijn opgenomen in de bibliografie.

In de scriptie is voor het analyseren van recensies gekozen omdat “juist literaire kritieken de bron bij uitstek zijn om inzicht te krijgen in de wijze waarop door eigentijdse lezers primair is gereageerd op de artistieke producten van hun tijdsgewricht” (Joosten 2012, 135). Bij de analyse van de recensies is eerst gekeken naar aspecten die gewoonlijk in een recensie aan te treffen zijn: dit zijn uitspraken over het thema, de structuur en de stijl, uitspraken over reacties op de roman, of formaat van de recensie. Verder heb ik gelet op inhoudelijke aspecten die in de recensies steeds weer ter sprake komen. Op die manier zal, zoals in de inleiding al is aangeduid, een overzicht worden gegeven, over de aspecten waarmee de recensenten zich ten aanzien van de roman bezighouden en hoe zij hun oordeel met betrekking tot deze aspecten beargumenteren. Op die manier wordt rekening gehouden met aspecten die principieel bij de analyse van literaire kritieken een rol spelen, en met aspecten die door de recensenten in verband met specifiek de romancyclus *Het Bureau* worden besproken.

Voorkennis van de lezer over de auteur en het taalgebied

In dit gedeelte zal ik nagaan in hoeverre de recensies bij de lezer een bepaalde voorkennis veronderstellen.

Verwijzingen naar eerdere kritieken

Zowel in de Nederlandstalige als in de Duitstalige recensies wordt er verwezen naar eerdere kritiek om met deze critici in discussie te gaan.¹ Thema's zijn onder andere de stijl en de omvang van de roman. Zo is Arjan Peters in tegenstelling tot andere critici van mening dat met slechts een roman “de gekte van het klerkenbestaan nooit zo wurgend en hilarisch [was] opgeroepen” (Peters 2001). Opvallend is dat er in de Vlaamse recensies niet naar eerder kritiek wordt verwezen. Wel wordt op het succes ingegaan. “Bijzonder is wel het succes van *Het Bureau* 3 met de titel *Plankton*: vijf drukken binnen de maand na verschijnen ervan in februari 1997!” (Gerits 1997). De verwijzingen in de Duitstalige recensies hebben uitsluitend betrekking op uitspraken uit de Nederlandse pers over *Het Bureau*. Interessant is dat de recensenten hier hun afwijkende mening nog eens accuenteren en de auteur expliciet kwaliteit toeschrijven. Daarbij gaat het opnieuw om de stijl van de roman, die in de Nederlandse recensies een “mislukte poging” (Niemöller 2000) wordt genoemd en men zelfs beweert: “Voskuil kan niet schrijven” (Van den Bergh 1999). In tegenstelling tot de Nederlanders bestempelen de Duitstalige recensenten Voskuils taal als bijzonder kenmerk, dat juist de roman maakt tot wat hij is: “Er plätschert vorsätzlich im Trüben, er dümpelt so vor sich hin” (Peters 2014). Voorts komt nog ter sprake dat sommige critici in Nederland de roman “für derart ur-niederländisch [hielten], dass man es, selbst wenn man sich fahrlässiger Weise an eine Übersetzung traute, woanders wohl gar nicht verstehen könne” (Schiffer 2014). Deze kwestie wordt later nog gedetailleerder besproken.

Mentions – vergelijkingen met andere auteurs en romans

Het begrip mention is gebaseerd op de mention-methode van Karl Erik Rosengren, Professor media en communicatie aan de universiteit te Lund, als basis. Een mention is daarbij “an expression of an association made by the reviewer” (Rosengren 1987, 298), of in andere woorden “de vermelding van een naam van andere auteurs dan de besproken auteur” (Van Renssen 2013, 138). Door de analyse van mentions kan iets worden gezegd over de waardering van de criticus ten opzichte van de besproken schrijver (Dijkstra 1998/99).

De recensenten vergelijken Voskuil of *Het Bureau* vaak met andere bekende auteurs of romans en komen op basis daarvan tot een oordeel. In de Nederlandse komen daarbij twee Nederlandse auteurs als mentions vaak voor: Gerard Reve en Nescio.² Wat Gerard Reve betreft, maken de recensenten zowel een vergelijking tussen de twee auteurs als tussen hun werken *Het Bureau* en *De avonden*. In *De avonden* gaat het om tien dagen uit het leven van de hoofdpersoonage Frits van Egters. In zowel *Het Bureau* als in *De avonden* gaat het om auto-

1 Een uitzondering is de recensie van Xandra Schutte (*De Groene Amsterdammer*, 3 april 1996). Het gaat dan echter om een verwijzing naar kritiek over *Bij nader inzien*.

2 In de Vlaamse recensies zijn er geen vergelijkingen aan te treffen.

biografische belevenissen en in beide werken gebeurt er eigenlijk niets, maar staan dialogen centraal die vaak door banaliteit zijn gekenmerkt. De recensenten uiten onder andere het vermoeden dat Voskuil “net als Gerard Reve [heeft] vastgesteld dat de werkelijkheid al krankzinnig genoeg is” (Peters 1996). Peters verwijst daarmee naar beider talent om de subtiële gekte van de werkelijkheid te herkennen en deze ongemanipuleerd realistisch te presenteren.³ *Meneer Beerta* zou, ondanks duidelijke verschillen, een vervolgroman op *De Avonden* kunnen zijn, want beide romans lijken zowel qua opbouw en gedetailleerde beschrijvingen als wat betreft de gevoelens die de romans bij de lezers oproepen, op elkaar (Mulder 1996). Ook zijn beide werken gekenmerkt door droge humor en “[n]et als Frits – [...] – bestudeert Maarten gedrag van de mensen om hen heen al onder een microscoop” (Blom 1996).

Maar ook Nescio, het pseudoniem van Jan Hendrik Grönloh, komt meerdere malen voor (Brandt Corstius 1996, Van Deel 2000, Werkman 2000). In deze gevallen worden de stijl, of preciezer gezegd de sfeer, de beschrijvingen van de buitenwereld en de natuurbeschrijvingen vergeleken: “De natuurbeschrijvingen zijn als altijd bij Voskuil droog, maar daardoor juist emotioneel en roepen soms de herinnering aan Nescio op” (Van Deel 2000).

Uit deze mentions kunnen we volgende conclusies trekken. Doordat slechts de namen worden genoemd, wordt duidelijk dat deze twee auteurs belangrijke namen zijn in de literatuur en bij de lezer ook bekend zijn. Door de vergelijkingen kennen de recensenten Voskuil een zekere waarde als schrijver toe. Dat blijkt duidelijk wanneer een recensent bijvoorbeeld Reves roman *De avonden* zijn “meesterwerk” (Blom 1996) noemt en Nescio samen met Albert Alberts en Willem Elsschot als de beste “beschermengelen” (Brandt Corstius 1996) die men kan kiezen bestempelt. Ten slotte gaan de recensenten uit van een zekere voorkennis van de lezer over Reve en Nescio zodat deze zelf *Het Bureau* in een categorie kan indelen en bedenken wat hij van de lectuur kan verwachten.

Naast Nederlandse auteurs worden in deze context ook auteurs uit het buitenland genoemd. Een voorbeeld is Marcel Proust en zijn roman *A la recherche du temps perdu*. Opvallend is hier dat ze Proust en zijn werk inzetten om te laten zien dat de romans niet te vergelijken zijn. “Hebben we dan eigenlijk een Nederlands equivalent van *A la recherche du temps perdu*? Ik geloof van niet.”⁴

Ook in de Duitstalige recensies zijn mentions aan te treffen. Daar komen Franz Kafka en de komiek Loriot vaak voor. Ten aanzien van Kafka worden vergelijkingen gemaakt met de auteur, met bepaalde of specifieke kenmerken, zoals een inhoudelijk aspect, een bepaald personage of de stijl.⁵ Bij het gebruik

3 “Dat wil zeggen: mits je oog hebt voor de subtiële gekte ervan, en je haar zonder een spier te vertrekken als ongemanipuleerd realistisch presenteert.” (Peters 1996)

4 Het gaat de recensent erom dat *A la recherche du temps perdu* “een ware revue van de Parijse society” rond 1900 geeft, terwijl *Het Bureau* handelt over een veel beperktere milieu van het Meertens-instituut te Amsterdam (Goedegebuure 1996).

5 Bijv.: “[Maarten Koning] und auch die anderen Mitarbeiter, deren Aufgaben und die ganze Situation lassen immer wieder vermuten, Franz Kafka habe paradoxer Weise post mortem das

van het adjectief ‘kafkaesk’ wordt er niet verder op ingegaan, maar wordt verondersteld dat de lezer wel weet wat daarmee is bedoeld. Uit de vergelijking is af te leiden, waar het volgens de recensenten bij Voskuil om gaat. Het adjectief ‘kafkaesk’ omschrijft “ein unheimliches Gefühl der Ungewissheit” en de “Angst vor einer unheimlichen, absurden Macht” (Auteur onbekend 2012). Kafkas roman *Der Prozess* wordt gekenmerkt door nuchtere beschrijvingen van details waardoor de lezer in de ban wordt gehouden van de wonderlijke belevenissen. “Kafka schreibt kühl und distanziert, in einfachen, klaren Sätzen” (Auteur onbekend 2012). En slaagt erin de moderne bureaucratie te ontmaskeren. Voskuil laat volgens de recensenten in *Het Bureau* zien wat werkelijk bureaucratie betekent.

Naast Kafka ook Lorient of Vicco von Bülow vaak ter sprake. Hij wordt voornamelijk in verband met de dialogen genoemd, want de recensenten zijn van mening dat de gesprekken tussen de personages op die van Lorient lijken. Het gaat de recensenten in deze context om zowel de schrijfstijl (“nüchtern, bürokratisch”) als om het feit dat de dialogen vaak op absurde momenten plotseling stoppen. “Ein Gespür für Komik hat er schon. Er lässt sie still beim Leser entstehen, indem er Dialoge im absurdesten Moment einfach abreißen lässt. Manche könnten aus der Feder von Lorient stammen” (Hirsch 2012). Een centraal aspect in Lorient’s werk is het “klassische Aneinandervorbeireden, das Scheitern der sprachlichen Kommunikation” (Neumann 2011, 321), wat ook bij Voskuil te vinden is. Verder benadrukt Lorient de absurde aspecten die in gewone alledaagse situaties aan te treffen zijn en wordt zijn werk gekenmerkt door een meesterlijk gebruik van de Duitse taal. Door de vergelijking wordt de waarde duidelijk die de recensenten aan de roman toekennen. Door Lorient te vermelden, suggereren de recensenten dat ook in *Het Bureau* de dialogen communicatiestoornissen blootleggen en vooral ook de absurde aspecten die in dit geval in de alledaagse situaties op kantoor voorkomen. Zij waarderen het afbreken van de dialogen op het juiste moment en vooral het kunstvaardige gebruik van de taal.

Naast Duitstalige auteurs worden ook hier buitenlandse auteurs genoemd – eveneens Marcel Proust, maar ook Hermann Melville en zijn roman *Bartleby*. De vermelding van deze auteurs is echter in een paar recensies te vinden. De vergelijking met Proust is in de recensie van Schümer een impliciet kwaliteitsoordeel: “Mit der Zeit entsteht im Idealfall so ein Sog, eine Sucht nach immer mehr Text, wie ihn sonst nur vergleichbare Epochenwerke wie Prousts «Recherche» [...] entwickeln” (Schümer 2012). Bartlebys roman wordt als voorbeeld

Manuskript gelesen und hier uns da etwas Rätselstaub hinterlassen” (Wiebus 2012); “Es ist aber auch möglich, dass der Verfasser von vornherein eine gigantische Wissenschaftssatire im Sinn hatte und die kafkaeske Existenz der Professoren, Studenten und Hilfskräfte sowie deren längst zum intim gewordenen Ritual gewordenen Beziehungen untereinander als literarisches Vehikel benutzte” (Weingartner 2012).

genoemd voor romans waarin een bureau het centrale thema is.⁶ Daaruit blijkt dat deze romans hiermee qua genre worden vergeleken. Er wordt niet verder op de genoemde auteurs ingegaan, alleen de namen worden genoemd. Interessant in deze samenhang is nog dat *Het Bureau* ook vergeleken wordt met tv-series waarin een bureau de centrale rol speelt, zoals *Stromberg*, de Amerikaanse serie *Mad Men* en de Britse serie *The Office*.

Succes van de romancyclus in vertaling

Zoals eerder opgemerkt, gold de roman *Het Bureau* in Nederland lange tijd als onvertaalbaar, in de zin dat men ervan overtuigd was dat een Duitse vertaling geen succes zou zijn. “Het Bureau lijkt mij een meesterwerk dat alleen in Holland begrepen kan worden” (Pam 2000). Dit is dan ook op verschillende manieren een thema in de Duitstalige recensies. Dan komen uitspraken over de taal en over de culturele eigenschappen binnen de roman ter sprake. De Duitstalige recensenten vermoeden dat de bijzonderheden van de taal in Nederland beter gewaardeerd zullen worden en dat de taal op de Duitse lezers een minder krachtige uitwerking heeft. Zij zijn echter minder kritisch ten aanzien van de gevolgen hiervan. “Vielleicht verstehen einige niederländische Leser mit Kenntnissen der niederländischen Dialekte – [...] – die eine oder andere Formulierung besser als der »normale« Leser, aber dies mindert nicht das Lesevergnügen, auch nicht in der deutschen Übersetzung” (Kister 2012). Zij motiveren hun mening met de opvatting dat het bureau, de plek waar zich de centrale romanhandelingen afspelen, universeel is en dat ook de personages die in het bureau werken dus niet beperkt zijn tot één nationaal systeem. De culturele eigenaardigheden worden vooral als verrijking beschouwd want “Literatur lebt [...] von der lokalen Färbung, von Details, die Außenstehenden exotisch vorkommen” (Stoop 2014) en “man [erhält] durch sie ein faszinierendes Sittenporträt unseres Nachbarlandes in der zweiten Hälfte des letzten Jahrhunderts” (Schiffer 2014). Men is van mening dat de taal en de culturele eigenschappen verhinderen dat er in Duitsland een vergelijkbare hype rondom de roman zou ontstaan als in Nederland. Toch is men er merendeels van overtuigd dat vooral door de universaliteit van het thema de roman ook de Duitse lezers aanspreekt.

Nederlandse literaire traditie en literair genre

Zoals in het begin vermeld, worden nieuw vertaalde Nederlandstalige boeken in recensies ter oriëntatie van de lezer vaak in verband gebracht met in Duitsland al bekende namen óf zoals óf bijvoorbeeld Cees Nooteboom. Daarom is het interessant te kijken of Voskuil in de literaire Nederlandse traditie wordt geplaatst dan wel of hij apart wordt bekeken. Dan is de vraag op welke manier de

6 De recensent is hier van mening dat in *Bartleby* “das Büro als eine Welt vorgeführt [wird], in der sich der Mensch am deutlichsten als das animal male zeigt, das er ist” (Jung 2012) en vat *Het Bureau* in vergelijking op als argeloos.

vertaling bij het nieuwe taalgebied aansluit. Hier kan duidelijk worden gezegd dat Voskuil niet in de Nederlandse literaire traditie wordt geplaatst. Er zijn geen indicaties voor aan te treffen, en er wordt geen andere Nederlandstalige auteur genoemd.

Wat wel opvalt, is dat Voskuils roman *Het Bureau* bij een bepaald genre wordt ingedeeld, namelijk bij het genre van de bureauroman. Vaak worden W.E. Richartz *Büroroman*, Martin Kessels *Herrn Brechers Fiasko* en Wilhelm Genazinos *Abschaffel* genoemd (bijv. Bartmann 2012, Hirsch 2012). *Het Bureau* van Voskuil wordt als geslaagde exemplaar van dit genre beschreven (Krekele 2012) of als voorbeeld van een specifieke en bijzonder goede bureauroman. “Zum erfreulichen Muskelspiel wird das Genre aber erst, wenn es nicht nur Zeitkolorit malt, sondern den Einzelnen im Blick behält. Robert Walsers Roman *Der Gehülfe* oder Wilhelm Genazinos frühe *Abschaffel*-Romane haben das vereint. Und auch Voskuils Roman ist vorwiegend aus dem Zwangskorsett einer Figur heraus erzählt, sie zeitlos wirkt.” (Hirsch 2012). Opvallend is een recensie waarin het succes van bureauromans wordt verklaard door het feit dat “so ein Büro [...] die Aristotelischen Einheiten von Zeit (bleibt stehen), Ort (Schreibtisch) und Handlung (Arbeit) nahezu mustergültig [vereint]” (Scharnigg 2012) en daarom bijzonder geschikt is als basis voor drama’s of komedies – “was nicht zuletzt zum Beispiel auch die TV-Serien *The Office* und *Stromberg* vorbildlich exerzieren” (Scharnigg 2012). Verder zijn er ook Duitse verzamelrecensies (Jungen 2012, Mürzl 2012), waarin *Het Bureau* expliciet met andere bureauromans wordt besproken. “Einen interessanten Sonderfall innerhalb der neueren Firmen- und Büroliteratur stellt Johannes Jacobus Voskuil dar” (Jungen 2012), of “Zwei Bücher bereichern das Genre Büroroman um weitere Facetten: Florian Illichmann-Rajchls *Der weite Weg zum Wasserspender* und J. J. Voskuils *Das Büro*” (Mürzl 2012).

Structuur en stijl

In de Nederlandstalige recensies worden de compositie van de roman gewaardeerd en de “losse scènes [die] vaardig met elkaar verbonden zijn” (Peters, 1996a). “Voskuil is een meester in het neerzetten van een scène. Hij weet precies waar hij moet kappen: onmiddellijk na een uitspraak of mededeling die als anticlimax fungeert of vlak voordat een verhaallijn wordt afgerond” (Goedegebuure 2001). Een ander aspect dat ter sprake komt, is de herhaling die volgens de recensenten een “belangrijke vormgevingsprincipe” (Brandt Corstius 1996) is.

De stijl wordt “gedetailleerd” en “exact” (Peters 1996b, Etty 1997) genoemd, maar de meningen van de recensenten over de effecten daarvan lopen uiteen. Aan de ene kant vindt men de stijl “sloot” en vindt men dat hij het werk “breedsprakig en saai” maakt (Doeschka 1996). “Naverteld is Voskuil geestiger dan in zijn eigen woorden” (Goedkoop 1999). Aan de andere kant vindt men Voskuils woordkeuze “meesterlijk” (Hellemans 1999) en waardeert men de

“woorden van alledag” (Werkman 2000) waarmee Voskuil de gebeurtenissen op kantoor “in al zijn eenvoud schitterend” (Etty 2000) beschrijft.

Ook in de Duitstalige recensies worden de structuur en de stijl van de roman besproken. Wat de structuur betreft, gaan de recensenten vooral in op de episoden en dialogen van de romancyclus. Men leest over “staubtrockene [...] Dialoge” (Schiffer 2014) of “knappe Schreibtischdialoge” (Böker 2012). Daarnaast staat een gezamenlijk vastgesteld kenmerk centraal, namelijk het feit dat de over de effecten van de dialogen lopen ver uiteen. Sommigen vinden dat dialogen op absurde momenten stoppen. De meningen men “unzählige nicht enden wollende (oder könnende?) flach ausgewälzte Dialoge [liest], die nichts erklären, nichts entscheiden, nichts weiterbringen, und es hilft nichts, dass sie vielleicht das zeigen wollen” (Jung 2012). Andere recensenten zijn van mening dat de romancyclus “meisterlich komponiert” (Schümer 2012) is. Zoals eerder gezegd wordt in dit verband Lorient genoemd. Dat is omdat de dialogen vaak op een absurd moment plotseling eindigen en daarom aan de humorist doen herinneren.

De taal van Voskuil wordt vaak “einfach” (o.a. Hirsch 2012) en sporadisch “nüchtern” (Hirsch 2012), “direkt” (Kister 2012), en “unpoetisch” (Van Heest 2014) genoemd. De meningen hierover lopen uiteen. Men vindt bijvoorbeeld dat de taal “wirkt, als warte sie selbst auf ihre Verbeamtung” (Hugendick 2012). Daarentegen vindt men ook dat de taal past bij de inhoud (Böker 2012) en “psychologisch treffend” (Stoop 2014) is. Sommigen gaan nog eens expliciet in op de eenvoud van de taal en verwijzen naar de “Verzicht auf Dramaturgie und literarische Dichte” (Hugendick 2012), wat als een kwaliteit wordt beschouwd. Want volgens hen was het juist zijn intentie om op die manier te schrijven. “Voskuil versucht gar nicht erst, Schwung in sein Großprojekt zu bringen” (Hirsch 2012) maar hij slaagt erin “ohne stilistisches Aufhebens eine Spannung zu schaffen, die einen während er Lektüre gefangen nimmt” (Mazenauer 2013).

Realisme en herkenbaarheid

Andere aspecten die nog in de Nederlandstalige recensies in samenhang met de stijl worden besproken, zijn het ‘realisme’. Men vindt dat in de roman “even realistische als bizarre impressies van het kantoorleven” (Warren 1996) worden gegeven. Er wordt in de roman “heel lucide een samenvatting [...] gegeven van een realiteit, waardoor deze zich minder oppervlakkig dan wel wezenlijk laat kennen” (Van Deel 2001). De recensenten vinden dat de roman realistisch overkomt. Hierbij kan worden opgemerkt dat op dit punt een duidelijk verschil tussen de Nederlandse en de Vlaamse recensies te zien is. Wanneer de romancyclus in de Vlaamse recensies realistisch wordt genoemd, verwijst men daarmee naar een periodeconcept en niet naar een stijlkenmerk. Men vindt namelijk dat de cyclus “naadloos aansluit bij de negentiende-eeuwse realistische verteltraditie in de Europese literatuur: een traditioneel hij-vertelstandpunt, oog voor details, een klemtoon op het verhalende ten nadele van het beschouwende, een rechttoe-verhaalstructuur” (Overstijns 1997).

Een tweede aspect is de herkenbaarheid. Hiermee is bedoeld dat Voskuil een wereld beschrijft “waarin de lezer zich thuis voelt” (Keuning 1996) en een wereld met gebeurtenissen die “iedereen die in de jaren die Voskuil beschrijft op een kantoor, bij een bureau, op een school of in een vergelijkbare organisatie heeft gewerkt, herkent” (Bogaard 1997). Verder kan de lezer zich moeiteloos “verplaatsen in de personages” (De Boer 2001) zodat de personages overkomen als oude bekenden. De gedetailleerde beschrijvingen leveren een grote bijdrage aan de mogelijkheid tot herkenning. Dat gebeurt vooral in passages waarin Voskuil heel simpele handelingen, zoals het maken van kopieën, op een herkenbare manier beschrijft. De herkenbaarheid is volgens de recensenten een reden voor het grote succes van de roman. “Wat is het geheim van *Het Bureau*? Het zal wel het feest van herkenning zijn, zeker voor wie op kantoor werkt” (De Boer 2001).

Voskuils intentie

De stijl hangt ook samen met de functie van het schrijven bij Voskuil. De Nederlandse recensenten bespreken de intentie van Voskuil en leggen daarbij de focus vaak op ‘zelfverheldering’. Voskuil heeft met zijn alter ego Maarten Koning een stapje terug gedaan “om zich zelf helderder te zien” (Soetenhorst 1996). De recensenten steunen voor dergelijke beweringen op uitspraken die Voskuil zelf in interviews heeft gedaan: “In interviews [...] geeft hij te kennen dat het hem om zelfverheldering gaat” (Schutte 1996). Voskuils wens naar verheldering wordt gemotiveerd door het feit dat hij als student opgroeide “met de denkbeelden van Ter Braak en Du Perron, de grote pleitbezorgers van ‘de vent’ boven ‘de vorm’” (Van den Bergh 1999).

Verslaving

Terwijl de stijl in de Nederlandstalige recensies vooral in verband met de herkenbaarheid wordt gebracht, is de stijl volgens de Duitstalige recensenten basis voor een soort verslaving en de aantrekkingskracht die de roman uitoefent. De recensenten spreken van “Sucht” en “Sog” omdat je niet kunt stoppen met lezen en omdat je helemaal wordt getrokken in de wereld van de roman. “Voskuils Dialoge sind großartig, seine ruhige Art zu schreiben entwickelt einen faszinierenden Sog beim Lesen, [...]”.⁷

Conclusie

Het Bureau hoeft dus niet ‘onvertaalbaar’ worden genoemd, maar wordt ook in Duitsland begrepen. Er is wel een verschil in receptie te zien. Het verschil tussen Nederland en Vlaanderen is minder opvallend. Hier is bij slechts een klein

7 Anoniem, *literaturkurier.de*, gevonden op 22 november 2012.

deel van de besproken aspecten een verschil tussen de recensies te ontdekken, bijvoorbeeld ten aanzien van de vergelijkingen met andere auteurs en het aspect realisme. Wat belangrijker is, is het feit dat de interesse voor Voskuil over het algemeen in Vlaanderen gering is. Er zijn ook maar tien recensies te vinden.

In der vergelijking met Duitsland zijn er meer verschillen te ontdekken. Eerst valt op dat er overheersend positieve kritieken zijn. Verder is op te merken dat herkenning ook in de Duitstalige recensies een belangrijke rol speelt. Herkenning is voor veel recensenten een reden waarom zij de roman goed vinden. In de recensies wordt hierbij vaak vermeld dat het een kantoor iets universeels is. In de inleiding werd verwezen naar twee mogelijke verklaringen voor het succes van vertaalde Nederlandse literatuur. Het geval van *Het Bureau* kan de mening steunen dat romans die culturele eigenschappen van het land laten zien, succes kunnen hebben. De opvatting dat Voskuils roman onvertaalbaar zou zijn omdat zijn roman op extreme herkenningswaarde steunt, wordt duidelijk weerlegd.

De focus in de recensies ligt wel op verschillende aspecten. Bij de bespreking van de structuur van de roman staan in de Nederlandstalige recensies bijvoorbeeld de losse scènes centraal terwijl de Duitstalige recensies meer oog hebben voor de dialogen. Ook gaat het in de Nederlandstalige recensies vaak om het realisme, Voskuils intentie en de rol van het schrijven. Deze aspecten komen in de Duitstalige recensies niet ter sprake. Sommige Duitse recensenten vragen zich af of de roman misschien is gebonden aan zijn eigen context. Verder is hier gekeken of de Duitse receptie de roman in verband brengt met de Nederlandse literaire traditie. Dat is niet het geval. Er wordt evenmin ingegaan op autobiografische aspecten of op de intentie van de auteur. Verder worden Voskuil en zijn romans als afzonderlijk fenomeen bekeken en niet in verband met de Nederlandse literaire traditie.

Bij deze conclusie moet wel rekening gehouden worden met de verschillende vertrekpunten omdat die invloed kunnen hebben op de receptie. Dit zijn dat Voskuil toen de roman in Nederland is verschenen nog leefde en interviews kon geven terwijl hij het verschijnen in Duitsland niet mee gemaakt heeft. Verder was hij in Nederland al bekend door zijn debuutroman. In Duitsland was hij een onbekende.

Gebruikte recensies van de romancyclus *Het Bureau*

Nederlandstalige recensies

Blom 1996 – Onno Blom, Als ware nihilist gelooft Maarten Koning nergens in, in: *Trouw*, 1 maart 1996.

Bogaard 1997 – Ton Bogaard, ..., in: *Dagblad De Limburger*, 10 april 1997.

Brandt Corstius 1996 – Hugo Brandt Corstius, De jaren van Jopper en Jekker. Tweede deel van Voskuil, in: *NRC Handelsblad*, 13 september 1996.

- De Boer 2001 – Nico de Boer, Het geheim van een literaire soap. Vierde deel van Het Bureau van J. J. Voskuil is niet aan te slepen, in: *Noordhollands Dagblad*, 1 maart 2001.
- Doeschka 1996 – Meijssing Doeschka, Droge rancune. De terugkeer van J. J. Voskuil, in: *Elsevier*, 23 maart 1996.
- Etty 1997 – Elsbeth Etty, Het geheim van Maarten Koning. Derde deel van Het Bureau, in: *NRC Handelsblad*, 7 maart 1997.
- Etty 2000 – Elsbeth Etty, Maarten Koning kijkt tevreden terug, in: *NRC Handelsblad*, 3 maart 2000.
- Gerits 1997 – Joris Gerits, Wie hard werkt deugt niet, in: *De Morgen*, 18 juli 1997.
- Goedegebuure 1996 – Jaap Goedegebuure, Hij voelde zich treurig, in: *HP/De Tijd*, 1 maart 1996.
- Goedegebuure 2001 – Jaap Goedegebuure, Het voor en tegen van Bart Asjes, in: *HP/De Tijd*, 1 maart 2001.
- Goedkoop 1999 – Hans Goedkoop, De schaduwzijde van wraak, in: *NRC Handelsblad*, 22 januari 1999.
- Hellemans 1999 – Frank Hellemans, Gewoon is al gek genoeg, in: *Knack*, 24 februari 1999.
- Keuning 1996 – Nico Keuning, De onontkoombare wereld van alledag, in: *HN Magazine*, 19 oktober 1996.
- Mulder 1996 – Reinjan Mulder, Het zijn zakken. Onthechte roman van J. J. Voskuil, in: *NRC Handelsblad*, 22 maart 1996.
- Niemöller 2000 – Joost Niemöller, Wild van bepalingen, in: *De Groene Amsterdammer*, 29 maart 2000.
- Overstijns 1997 – Jeroen Overstijns, De kapstokken van het bureau. De dikke Voskuil, deel 2, in: *De Standaard*, 23 januari 1997.
- Pam 2000 – Max Pam, Hoe ziet dat, komt er nog wat van?, in: *HP/De Tijd*, 24 november 2000.
- Peters 1996a – Arjan Peters, Met een vreemd lachje de wereld tegemoet. J. J. Voskuil maakt doeltreffende uitsnede van de werkelijkheid, in: *De Volkskrant*, 15 maart 1996.
- Peters 1996b – Arjan Peters, Bijna iedereen komt voor het vuurpeleton. Ook tweede deel van J. J. Voskuils cyclus 'Het Bureau' is imponerend, in: *De Volkskrant*, 20 september 1996.
- Peters 2000 – Arjan Peters, Maarten is ziek, Freek gescheiden en Lien huilt, in: *De Volkskrant*, 3 maart 2000.
- Peters 2001 – Arjan Peters, Hoe zjazez obbez Buzjo, in: *De Volkskrant*, 1 maart 2001.
- Soetenhorst 1996 – Rob Soetenhorst, Geen status, geen bezoek, doodstil. Het Bureau van J. J. Voskuil, in: *Provinciale Zeeuwse Courant*, 1 maart 1996.

- Schutte 1996 – Xandra Schutte, Zevenhonderddrieenzeventig pagina's irritatie, in: *De Groene Amsterdammer*, 3 april 1996.
- Van Deel 2000 – Tom van Deel, Het Bureau mist Maarten Koning niet, in: *Trouw*, 18 november 2000.
- Van Deel 2001 – Tom van Deel, Als altijd wanneer hij te veel gepraat had, voelde hij zich diep ongelukkig', in: *Trouw*, 1 maart 2001.
- Van den Bergh 1999 – Thomas van den Bergh, Soapverslaving, in: *Elsevier*, 23 januari 1999. Vullings 2000 – Jeroen Vullings, Bijna aan de eindstreep. Zesde deel van kantoorsage, in: *De Standaard*, 30 maart 2000.
- Werkman 2000 – Hans Werkman, Heel? Vroeg hij, Heel! Zei hij, in: *Nederlands Dagblad*, 17 november, 2000.
- Warren 1996 – Hans Warren, Voskuils Vuile handen, in: *Provinciale Zeeuwse Courant*, 4 oktober 1996.

Duitstalige recensies

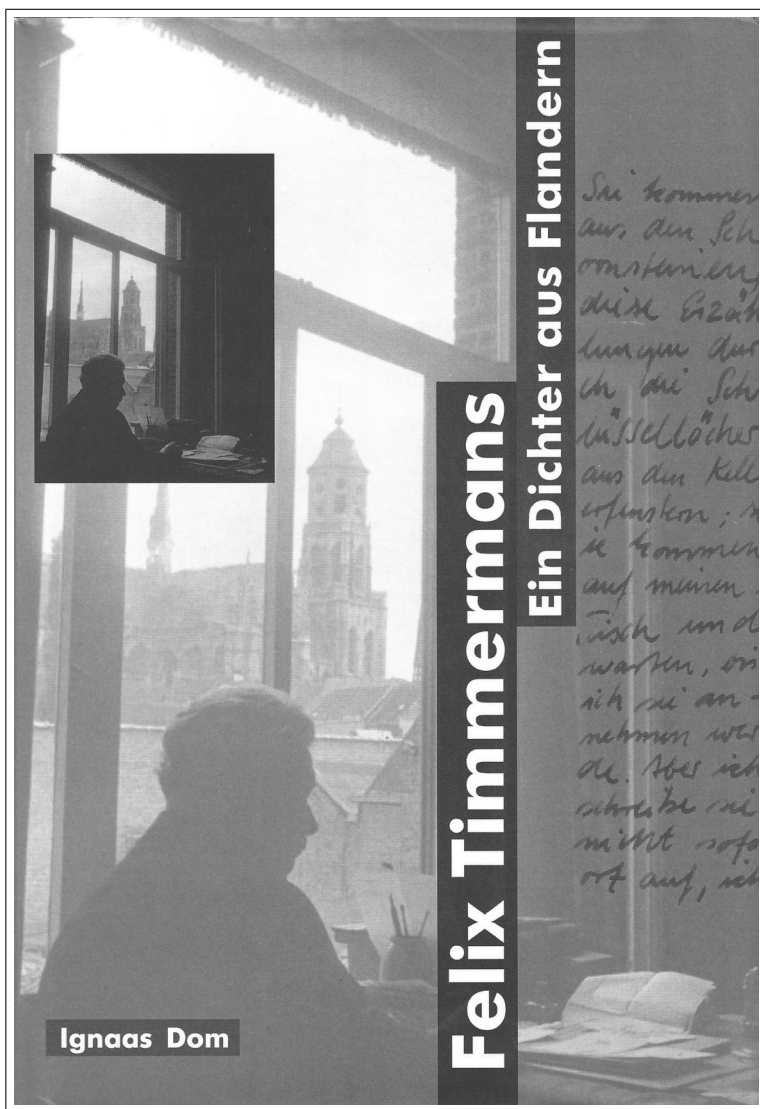
- Anoniem 2012 – Anoniem, *litraturkurier.de*, gevonden op 22 november 2012.
- Bartmann 2012 – Christoph Bartmann, Dieses Nichts hat es in sich, in: *Süddeutsche Zeitung*, 29 augustus 2012.
- Böker 2012 – Karl-Hermann Böker, *ZeitSchrift*, 19 november 2012.
- Hirsch 2012 – Anja Hirsch, *Deutschlandfunk*, Büchermarkt (Buch der Woche), 28 oktober 2012.
- Hugendick 2012 – David Hugendick, Das Elend sitzt am Schreibtisch, in: *Die Zeit*, 10 augustus 2012.
- Jung 2012 – Jochen Jung, Literarische Legende Im Sumpf des Stumpfsinns, in: *Der Tagesspiegel*, 15 juli 2012.
- Jungen 2012 – Oliver Jungen, *Literaturen*, winter 2012, ook verschenen in: *Cicero*, 1 februari 2013.
- Kister 2012 – Kurt Kister, boekaanrader, *Süddeutsche Zeitung*, 8 december 2012.
- Krekeler 2012 – Elmar Krekeler, Das Ich ist auch nur ein Angestellter, in: *Die Welt*, 27 juli 2012.
- Mazenauer 2013 – Beat Mazenauer, *Der Landbote*, 7 februari 2013.
- Mürzl 2012 – Heimo Mürzl, *Im Zentralamt für unsinnige Dinge*, in: *Kleine Zeitung*, 14 december 2012.
- Peters 2014 – Sabine Peters, Noch Fragen? In der Bürohölle von Genever und Spekulationsgebäck. Der bestrickende zweite Band von J. J. Voskuil, in: *Berliner Zeitung*, 29/30 november 2014.
- Scharnigg 2012 – Max Scharnigg, *The Germans Magazine*, 7 november 2012.
- Schiffer 2014 – Wolfgang Schiffer, *Wortspiele. Ein literarischer Blog*, 26 september 2014.

- Schümer 2012 – Dirk Schümer, Der Karteikasten als Schicksal, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Messebeilage, 6 oktober 2012.
- Stoop 2014 – Paul Stoop, Von Statuskämpfern und Spleens, in: *Handelsblatt*, 19/20/21 september 2014.
- Van Heest 2014 – Detlef van Heest, Der Walzerkönig von Amsterdam, in: *Volltext. Zeitung für Literatur*, no 3 2014.
- Weingartner 2012 – Gabriele Weingartner, Kuriositäten der Wissenschaft, in: *Die Rheinpfalz*, 21 juli 2012.
- Wiebus 2012 – Arndt Wiebus, *Westdeutsche Allgemeine Zeitung*, 1 december 2012.

Bibliografie

- Anz & Baasner 2007 – Thomas Anz & Rainer Baasner, *Literaturkritik. Geschichte-Theorie Praxis*, 3de druk, München 2007.
- Auteur onbekend 2012 – Auteur onbekend, *Klassiker der Weltliteratur [Teil 4], Franz Kafka. Der Prozeß*, no 17, overdruk, München 2006.
- Bormann 1989 – Alexander von Bormann, Nie gehört! Zur Nicht-Öffentlichkeit der niederländischen Literatur in Deutschland, in: Nikolaus Klein (Red.), *Unbeschreiblich Niederländisch. ‚Kleinere‘ europäische Literaturen im deutschen Sprachraum. Die Niederlande und Flandern als Beispiel*. Stuttgart 1989, 32–38.
- Dijstra 1998/99 – Katinka Dijstra, Canonvorming in de literaire communicatie: Indicatoren voor de analyse van de literair-kritische canon, in: *Spectator. Tijdschrift voor Neerlandistiek*, Jaargang 18/1988/89, p. 159–168.
- Grüttemeier & Leuker 2007 – Ralf Grüttemeier & Maria-Theresa Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte*, Stuttgart/ Weimar 2006.
- Heymans 2000 – John Heymans, *Lam naast leeuw. Over J. J. Voskuil*, Baarn 2000.
- Hoenjet 2012 – Hans Hoenjet, Voskuil moet je niet in het Duits vertalen. Uitgever Christoph Buchwald over Nederlandse auteurs in Duitsland, in: *NRC Handelsblad*, 15 oktober 1999
- Joosten 2012 – Jos Joosten, *Staande Receptie*, Nijmegen 2012.
- Missinne 2001 – Lut Missinne, Nederlandse en Duitse stemmen over Margriet de Moor, in: *Neerlandica Extra Muros* 39 (2001) 2, 31–44.
- Missinne 2003 – Lut Missinne, Schluss mit „nie davon gehört“. Die niederländische Literatur in Deutschland, in: Konrad Adenauer Stiftung, *Begegnung mit den Nachbarn (II): Niederländische Gegenwartsliteratur*, Sankt Augustin 2003, 51–88.
- Missinne & Eickmans 2007 – Lut Missinne & Heinz Eickmans, Die niederländische Literatur nach 1945, in: Friso Wielenga & Markus Wilp, *Nachbar Niederlande, Eine landeskundliche Einführung*, Münster 2007, 337–364.

- Neumann 2011 – Stefan Neumann, *Loriot und die Hochkomik. Leben, Werk und Wirken Vicco von Bühlows*, Trier 2011.
- Peters 2000 – Arjan Peters, *Nog even een ommetje. Beschouwingen over Het Bureau van J. J. Voskuil*, 2de druk, Amsterdam 2000.
- Van Renssen 2013 – Floor van Renssen, *Lezer, er zijn ook Belgen! Interactie tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur via literaire kritiek en uitgeverij (1980–1995)*, Antwerpen 2013.
- Rosengren 1987 – Karl Erik Rosengren, Literary Criticism: Future invented, in: *Poetics* 16 (1987), p. 295–325.

Vordere Umschlagseite der Timmermans-Biographie von Ignas Dom,
Felix Timmermans. Ein Dichter aus Flandern, herausgegeben von
 der deutschen Felix-Timmermans-Gesellschaft e.V., Kleve 2000